

Тодор Полименов

ВИТГЕНЩАЙН ЗА ЛОГИКАТА НА 'ВЪТРЕШНОТО' В БЕЛЕЖКИТЕ ПО ФИЛОСОФИЯ НА ПСИХОЛОГИЯТА*

*„Seelisch“ ist für mich kein metaphysisches,
sondern ein logisches Epithet.*

(LS: 87)

1. Предварителна бележка

Най-напред искам да направя няколко пояснения към заглавието на статията. Локализиращите думи „в бележките...“ не се отнасят единствено към издадените под заглавието *„Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie“* („Бележки по философия на психологията“, споменавани по-надолу само като *Бележки*) типоскрипти 229 и 232, които представляват, както е известно, напечатан на машина под диктовката на Витгенщайн избор от писани през 1946/49 на ръка бележки. С тях визирам и написаните през следващите две години 'бележки' по същата тема, които са публикувани под заглавието *„Letzte Schriften über die Philosophie der Psychologie. Das Innere und das Äußere“* („Последни записки по философия на психологията. Вътрешното и външното“, споменавани по-надолу само като *Последни записки*)¹. Разбира се, в настоящата статия ще се занимавам предимно с двата тома на *Бележките*, чийто обем е значително по-голям от този на 'бележките' в т.нар. *Последни записки*.

Що се отнася до израза „логика на „вътрешното“, то Витгенщайн, наистина, не си служи с него в *Бележките*, но го използва на едно ключово място в *Последните записки*, където разликата между „вътрешното“ и „външното“ се обяснява тъкмо чрез техните логики:

*Онова, което искам да кажа, е, че вътрешното се различава от
външното по своята логика. И че тази логика всъщност обяснява*

* Един малко по-кратък вариант на настоящия текст беше представен на конференцията *„Der verworrene Gebrauch der psychologischen Begriffswörter“ – Wittgensteins Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie* на 3-5 май 2007 във Виена. Благодаря на доц. д-р Волфганг Кинцлер (Йена) за обсъждането на ръкописа и за направените предложения.

израза 'вътрешно', прави го разбираем.

(LS: 87)

Витгенщайн дава това обяснение в контекста на непосредствено предхождащото го разграничение между вътрешни и външни „понятия“. Ето защо тук, както изглежда, става дума най-напред за това, че вътрешното се различава от външното по своеобразието на начините на описване или езиково артикулиране, с които ние се отнасяме към него. Това ни доближава до темата за употребата на т.нар. „психологически думи“, така както Витгенщайн се е опитал да я направи разбираема в *Бележките*, и аз искам да преформулирам въпроса за „логиката“ на вътрешното първоначално по следния начин: *Как може да се изрази вътрешното?* (В смисъла на: В какво се проявява вътрешното? Какъв е типичният начин, по който нещо относно него бива „произнасяно“? Как изобщо разбираме при определен феномен, че в случая става дума за нещо „вътрешно“? И особено: С какви изразни средства си служим при описанието на вътрешното? Как подходим даме 'езиково' към него?) Какво е общото между тези въпроси за „израза“ на вътрешното и неговата „логика“, ще се види в края на статията. Засега просто искам (и би било напълно достатъчно) да поставя следния въпрос и да изходя от него: Какво можем да разберем от 'бележките' на Витгенщайн по философия на психологията, ако попитаме по отношение на тях: как вътрешното получава израз.

На това място е нужна още една уговорка, този път с методологически характер. Когато питам по този начин, аз – вероятно подобно на много други читатели – се натъквам на трудността, че в своите фрагментарни бележки късният Витгенщайн не само оставя много от разсъжденията си във въпросителна форма, което, разбира се, затруднява вникването в съответните схващания, но при това той, както изглежда, изобщо не се стреми към нещо като теория. В *Бележките* Витгенщайн нарича нещата, които прави, понякога „понятийни изследвания“ („*begriffliche Untersuchungen*“; *BPP* I: §949) или „понятийни бележки“ („*begriffliche Bemerkungen*“; *BPP* I: §1020). С тяхна помощ той разглежда т.нар. „понятийни проблеми“ („*begriffliche Probleme*“; *BPP* I: §1038), като при това обръща внимание на известни „обърквания в понятията“ („*Begriffsverwirrungen*“; *BPP* I: §1039) и по-специално – на онези в психологическите теории. Неговата цел е да направи разбираеми дадени понятия в тяхната *разновидност* и следователно да обясни особения начин на употреба на съответните думи (срв. *BPP* I: §1109). Каквото и да представляват тези понятийни изследвания, във всеки случай е ясно, че те не съставляват теория. Ето защо по-надолу няма да предприемам реконструкция на една (може би нарочно или неволно скрита) теория. По-скоро за мен е важно да се опитам да хвърля известна светлина върху някои схващания на Витгенщайн, които биха били в състояние да направят разбираеми определени връзки между

неговите бележки.

2. Вътрешното и неговият израз

И така, обратно към въпроса: как може да се изрази вътрешното? В *Бележките* Витгенщайн описва вътрешното най-напред чрез следния – общоприет и охотно употребяван в традицията – образ: то е онова,

което виждаме само ние, но не и другите, което значи ни е близко и винаги достъпно, докато за другите, напротив, е скрито, следователно – нещо, което се намира в нас самите и в което се уверяваме чрез вглеждане в нас самите.

(BPP I: 692)

В изречения, които следват непосредствено, Витгенщайн нарича психологията „теория за това вътрешно“ (BPP I: §692). На други места той говори в този смисъл често за „вътрешни процеси“ (които съпътстват „външните“ действия или постъпки на хората). Още едно централно понятие се включва по-нататък в този контекст, когато в бележка 836 Витгенщайн нарича областта на психологията тази на „преживяването“ (Erlebnis), за да предприеме после и едно подразделяне на (‘рода’ на) „понятията за преживявания“ (Erlebnisbegriffe) на (‘видови’, ‘подвидови’ и т.н.) подчинени понятия. Прави силно впечатление обаче, че при това Витгенщайн сякаш изобщо не се интересува от самата класификация на „понятията за преживявания“ и съответно на психологическите или вътрешните понятия. Показателно е, че тази класификация заема нищожно място в неговите разсъждения. Това е така, защото Витгенщайн всъщност не се опитва да дефинира (или дори само да ‘експлицира’) едно класификаторно дърво на психологическите понятия (и да изгради с негова помощ една психологическа теория – със съответните ‘истинни’ съдържания), а иска, по-принципно, изобщо най-напред да провери целесъобразността (или ‘смыслеността’) на обичайното говорене за нещо „вътрешно“ и съответно да изясни уместността (и евентуално да разкрие подвеждащото) на образните пространствени аналогии, които се употребяват при това говорене („вътрешно“, „скрито“, „взиране в нас“ и т.н.), като наблюдава и ‘описва’ комплексността на отнасянето към т.нар. вътрешно – така както то се разиграва в нашата (езикова) практика – и като показва изключително комплицирания начин на функциониране на „вътрешните“ понятия (и съответно на думите за тях). Следователно не бива да ни учудва, че съвсем други въпроси – а не тъкмо класификацията на психологическите понятия – определят неговите разсъждения.

Сред тези въпроси могат да се обособят два специфични тематични кръга, в полето на чието напрежение, както ми се струва, става разбираема цялата проблематика за вътрешното и изразяването му, за преживяването и описанието му – така както Витгенщайн отново и отново подхожда към

тези въпроси в *Бележките*. Имам предвид, от една страна, темата за т.нар. *виждане на аспекти*, а, от друга страна, темата за *неадекватността на „образа“ за вътрешното*. На пръв поглед двете теми не само нямат много общо помежду си, но дори и да имат, сякаш отвеждат в противоположни посоки. Сега предстои да бъде показано, че това не е така.

3. Виждане на аспекти

В *Бележките* Витгенщайн придава голяма тежест на темата за „виждането на аспекти“ („Aspektsehen“) и особено, макар и това невинаги да е непосредствено видимо, в контекста на въпросите за израза на вътрешното. Дори ми се струва, че на виждането на аспекти – както може да се приеме *в следствие* от разсъжденията на Витгенщайн – се пада по-основополагаща роля при нашето отнасяне към света, отколкото самият Витгенщайн, както изглежда, е склонен да приеме изрично.

Виждането на аспекти – или виждането на нещо *като нещо* и съответно виждането на нещо по определен начин (*такова и толкова*) – е съвсем първичен феномен, който сякаш пронизва цялата човешка ориентация в света, и то не само като „виждане“ на аспекти, но и по характерен начин като „чуване“ или „долавяне“ на една особена атмосфера, обстановка и т.н. В първоначалния феномен на (аспектно) виждане виденият „обект“ и неговата непосредствена „интерпретация“ („Deutung“) като нещо определено се явяват като слети в едно. Едва чрез един вид „абстракция“ ние биваме приведени в състояние да разделим просто видяното от добавящия се аспект. За това ни помага особено наблюдаването на смяната на аспектите (Aspektwechsel). Тази смяна ни дава критерий за това, че в известен смисъл сме видели „повече“, отколкото е било възможно да се възприеме оптически, и, следователно, че във „видяното“ от нас следва да се различават два компонента: от една страна, чисто оптическото, а, от друга, неговото съответно допълване до определена цялост, а именно съответният аспект. Приложението на този критерий представлява според мен метод, който е подобен на метода на субституцията при анализа на изреченията (едва с чиято помощ можем да достигнем до говорене за „знаци“ и техните „значения“).

Все пак Витгенщайн като че ли проявява склонност и желание да постави известни граници на виждането на аспекти. В бележка 976 (*BPP I*) той му противопоставя виждането на цветове с обяснението: виждането на аспекти следва да се схваща като произволно, но не и виждането на цветове. Срещу това би могло да се възрази следното: разбира се, че не можем да видим един червен предмет като „зелен“, но също не можем да видим и един триъгълник като квадрат; напротив, вероятно няма да е чак толкова трудно да видим едно червено петно като току-що пролята кръв. Онова, което искам да кажа, е, че ние достигаме до неща като цветовете или геометричните фигури едва чрез абстракция от първично (вече „аспектно“) видяното, при чието възприемане аспектът вече е изиграл съ-

ществена роля². Ето защо според мен виждането на аспекти следва да се схваща като една „непосредствена интерпретация“, която се разпростира върху цялото възприемане и бива разбулена като такава едва при смятаната на аспектите (и тогава се разбира, че при виждането на аспекта става дума не за състояние (Zustand), каквото е самото виждане, а за действие (Handlung) и по-точно – за интерпретиране; срв. бел. 1 на *Бележките*).

Колкото и важно да е виждането на аспекти като психическа дейност, все пак интересът на Витгенщайн не е насочен към изследването на подобни дейности (и към формулирането или откриването на ‘истини’ относно тях). Витгенщайн се занимава интензивно с феномена на виждането на аспекти преди всичко затова, защото ние – и именно това е моята интерпретация – *виждаме* по типичен начин преживяванията (и съотв. „вътрешното“) или психичните състояния на другите хора тъкмо като *аспекти* на определени действия или жестове, или мимики. В тези „аспекти“ се открива първичният израз на (‘чуждо’-)психичното (и съответно на „вътрешното“) на другите. Защото то, за разлика от „външните“ предмети, не може да бъде видяно директно, а се явява винаги като една характерна „обстановка“, която ни позволява да видим човешките *действия* като *човешки* действия, а не като движения, извършвани от машини или автомати (срв. напр. *LS*: 91). Така както можем да видим ‘насочеността’ на една линия (в определена посока) или ‘положението’ на един триъгълник (напр. изправен, преобърнат) като аспекти на съответните пространствени фигури, така можем да видим и едно действие *като* направлявано от намерение или *като* задържано от страх, а намерението и страхът са тъкмо психични състояния, които, наистина, трябва да *съпътстват* някак човешките действия, но които са видими тъкмо само като техни аспекти. В тази връзка Витгенщайн пише в бел. 1106 (*BPP*: §1):

Който вижда, че някой си протяга ръката, за да докосне нещо, но се плаши от него, той вижда все пак, в известен смисъл, същото като някой друг, който може да повтори подражателно движението на ръката във всички детайли или да го изобрази в рисунки, но да не е в състояние да го интерпретира така.

В този пример двамата наблюдатели виждат, наистина, едно и също пространствено или външно движение, но го виждат именно по различен начин. Онова, което се е изплъзнало на втория, което той в известен смисъл не вижда, е аспектът, непосредствената интерпретация на действието. Разбира се, в случая първият би могъл да се заблуждава, но точно това е особено характерно за нашето знание за психичните състояния на другите и то определя, както предстои да видим, т.нар. логика на вътрешното.

Това виждане на вътрешното като аспект не се среща само при наблюдаването на (извършването на) човешки действия. Често особено в лицето на някого ние виждаме непосредствено израза на вътрешното. В бел. 170

(BPP II) Витгенщайн пише (срв. също LS: 92):

Аз обикновено не допускам страха в него хипотетично, аз го виждам. За мен ситуацията не е такава, че от нещо външно да заключавам за вероятното съществуване на нещо вътрешно; а такава, сякаш човешкото лице е прозрачно.

За изрза на вътрешното – както се разбира от тази бележка – е типично, че то бива *виждано* непосредствено, макар и само, така да се каже, като определен „аспект“ на външното, и не бива извеждано от него чрез разсъждения. Защото само чрез изследване на външното не можем да „прозрем“ във вътрешното, както и физикохимичното изследване на една нарисувана с молив върху хартия линия не може да ни покаже нейната насоченост или изследването на буквите на името „Моцарт“ – особения характер, който *съпътства* това име.

Оттук става разбираема и обичайната практика да не описваме психичните състояния чрез точно посочване например на пространствените черти на едно лице, а чрез думи като „тъжен“, „весел“ и подобни (срв. BPP II: §570). Защото дори едно фотографски вярно описание на всички детайли на външното няма да ни доведе до това, към което се стремим с подобни думи, а именно да предадем „погледа“, който сме получили за съответните психични състояния при аспектно виждане (затова също не е случайно, че тези думи не описват пространствени конфигурации, нито дори само биват дефинирани чрез такива)³.

Така разсъжденията на Витгенщайн отвеждат, както ми се струва, до това, че първично виждаме вътрешното като един особен аспект, който позволява на чисто оптически видяното (на външния обект, на чисто пространствената фигура) да се яви в един *жив* образ⁴. В този смисъл Витгенщайн казва например в бележка 650 (BPP II):

Според неговото държание, неговите изказвания, неговата мисловна способност ние си създаваме един образ.

и продължава в следващата бележка:

Образът на вътрешното придава пълнота на фигурата [Gestalt].

Тук под „фигура“ вероятно следва да се разбира тъкмо външният обект (просто видяното за разлика от „привидения“ аспект), докато допълващият „образ“ за вътрешното (представата за него), макар че се открива първоначално, както вече споменах, в аспектно виждане, се разбулва после именно като „създаден“ (и по-нататък – което е особено важно за цялостната философска програма на Витгенщайн – може да бъде употребяван и по проблематичен начин и с това да стане причина за философски заблуждения).

Така стигаме до втората от споменатите по-горе теми, която определя разсъжденията на Витгенщайн и която сякаш довежда до схващания, които поне на пръв поглед създават впечатление, че противоречат тъкмо на изводите от първия тематичен кръг. Ние имаме работа с темата за неадекватността на образа за вътрешното.

4. Образът за вътрешното

Един често повтарящ се мотив в *Бележките* е въпросът дали хипотезата за съществуването на нещо вътрешно би могла да ни върши изобщо някаква работа. Характерно е, че в подобни контексти Витгенщайн говори предимно за вътрешни *процеси*, които трябва да *съпътстват* някак човешките действия. Проблемът на тяхното описание произтича от това, че ние, от една страна, нямаме друг избор, освен да заключаваме за тях от външното (и то като прилагаме такива понятия и методи, които представят преживяванията „в нас“ и съответно психичните състояния по аналогия с външните предмети – един вид ‘редом’ до тях), и че, от друга страна, оправданието на тези опити за описание изглежда не само твърде съмнително, но и при тях даже не може да се види в какво всъщност следва да се състои обяснителният им потенциал. Това засяга както традиционните философски опити да се говори за една „душа“ и съответно да се обяснява нейната природа, така и особено по-модерните психологически и физиологически описания, които – в рамките на един мнимо многообещаващ експериментален метод – се базират например на концептуалната схема за нервни системи, мозъчни процеси и т.н. (срв. напр. *BPP I*: §903). В този смисъл Витгенщайн казва в бел. 896 (*BPP I*) относно типичните изказвания за преживявания:

Налице е желание да се засели един свят, аналогичен на физическия, с тези „така“ и „това“. Но това има смисъл само там, където има образ на преживяното, който може да бъде посочен, когато се правят такива изказвания.

Описанието на преживяванията – и съответно езиковото отнасяне към вътрешното – е нещо много обособено. Това произтича очевидно от факта, че, от една страна, „езиковата игра“, в която предприемаме такова описание, е в известен смисъл винаги нещо външно, както Витгенщайн отбелязва в *Последните записки* (с. 87), а, от друга страна, при нея сякаш става въпрос за нещо, което именно не би трябвало да бъде външно. И в *Бележките* се среща подобно наблюдение:

Описанието на преживяването не описва предмет. То може да си служи с описанието на някакъв предмет. [...] Впечатлението – както ми се ще да кажа – не е предмет. [...] Ние се учим да описваме предмети и с това, в друг смисъл, нашите усещания.

(*BPP I*, 1081)

По този начин най-сетне започваме да говорим за *вътрешни* процеси и да употребяваме при това *образа* за вътрешното. Този образ обаче, както Витгенщайн заявява в *Бележките*, е „опасна метафора“ (BPP I: §824); нещо повече, самото – обичайно – говорене за „нещо в него“ е подвеждащо (BPP I: §1110). Но защо образът за вътрешното, който в контекста на темата за виждането на аспекти имаше тъкмо ролята да допълва просто пространственото и оптичeskото до една определена цялост и в частност до едно човешко действие – до поведението на едно човешко същество, – сега бива наричан „опасна метафора“ и „подвеждащ“?

Витгенщайн намеква какъв би могъл да е отговорът на този въпрос на едно място във *Философските изследвания*. От него става ясно, че образът за нещо вътрешно, за някакъв вътрешен процес, не ни позволява да получим правилно разбиране за начина на употреба на т.нар. психологически думи. Това са думи като „спомням си“, „възнамерявам“, „желая“, „радвам се“, „признавам“, „допускам“, „вярвам“ и т.н., с чиято помощ обичайно описваме психични феномени или състояния. Образът за вътрешното внушава представата, че с употребата на тези думи се отнасяме към някакви вътрешни *процеси*, които съпровождат по някакъв *скрит* начин човешкото поведение.

Витгенщайн твърди, че тази представа била подвеждаща и дори опасна, защото прикривала същинската употреба на тези думи, без обаче да ни каже (или поне без да ни каже директно) какво точно има предвид и за каква употреба става дума всъщност. С въпроса за специфичния начин на употребата на психологическите думи ние се връщаме най-накрая към въпроса за логиката на вътрешното и следователно към въпроса – както го преформулирах по-горе – за това, как изразяваме вътрешното и как си служим езиково с този израз.

5. Логиката на вътрешното

В *Бележките* Витгенщайн дава най-напред сякаш само отрицателни примери (т.е. такива, чрез които по-скоро само ни бива показвано какво не би могло да е било визирано в психологически смисъл с появяващите се в примерите обозначения за мними вътрешни състояния). Така в първия том той демонстрира как говоренето например за една „нагласа“ като за едно *нещо в някого* се оказва излишно най-малкото заради това, защото не е трудно да бъде трансформирано в еквивалентни изречения, в които думата „нагласата“ повече не се среща (BPP I: §1110 сл.). Според схващането на Витгенщайн обаче при такива изрази не става дума за нещо като „привидните понятия“ на Карнап. Късният Витгенщайн определено не се стреми към „логически анализ“, с който да разкрие заблужденията, създавани от естествения език. Защото, от една страна, онова, което той иска принципно да избегне, е *предполагането* на някакъв идеален логически език. От друга страна, според него естественият език, доколкото изпъл-

нява практическите си функции, е наред. Проблематична е само теоретичната форма, с която си служат философите (както и философстващите психолози, математици и т.н.), и лекотата, с която от сякаш самоочевидни представи се преминава към съмнителни философски спекулации.

В случая с негативните примери, както това се потвърждава по-нататък във втория том, за Витгенщайн е важно да покаже, че с мнимото говорене за психични процеси или състояния често не е визирано нещо вътрешно, а съвсем други неща, които занимават хората по характерен начин във взаимното им общуване и които играят определена роля едва в типични контексти на човешки действия и взаимодействия:

От какво значение е това, че някой прави такова и такова самопризнание? Трябва ли той да може да прецени правилно своето състояние? – Тук не е важно вътрешното състояние, което той преценява, а самото самопризнание.

(BPP II: §562)

И още един пример:

„Да предприемеш нещо, е особен вътрешен процес.“ – Но що за процес [...] би могъл да постигне това, което очакваме от едно решение?

(BPP II: §598)

Това, което се забелязва в тези примери, е, че при подхода ни към феномени като например самопризнания и решения, които човек е склонен да припознава като вътрешни състояния или процеси, за нас всъщност изобщо не е важно какви вътрешни неща могат между другото и да се случват в нас, а по-скоро само какви възможности за по-нататъшни релевантни действия се откриват чрез заявяването на въпросните самопризнания или решения в съответните ситуации. Последното става очевидно, защото в такива контексти могат да се посочат критерии – или, казано другояче, това се показва по правилата на съответната езикова игра, – за това, че при говоренето за нагласа, самопризнание, решение и т.н. ние не се занимаваме с предполагаеми вътрешни състояния или процеси.

Тук поантата на аргументацията, както ми се струва, е подобна на тази в случая на далеч преди Витгенщайн познатото разграничение между въпроси за генезиса и въпроси за валидността, прилагано от Фреге при критиката му на *психологизма*. Фреге, както е известно, се стреми да покаже, че за нас например при едно доказателство не са важни съпътстващите вътрешни процеси на мисленето, а единствено самото доказателство, т.е. единствено основателността на доводите и коректността на аргументацията (т.е. истината на предпоставките и валидността на извежданията). По подобен начин и Витгенщайн настоява, че при едно самопризнание или решение е релевантно само онова, което съставлява самото направено самопризнание или самото взето решение, и това са определените чрез

съответните изказвания пространства за действия, а не съпътстващите процеси във 'вътрешното' на един индивид.

Онова, което обаче при Витгенщайн е напълно ново и радикално, е приложението на този подход върху отнасянията към някои сякаш изконно *психични* феномени (и съответно техните езикови описания). При това Витгенщайн си служи – което е показателно – с въпроси като следните: За какво се употребява заявяването на едно самопризнание и за какво това на едно решение? Какво могат да направят другите след заявяването на нечие самопризнание и какво след това на нечие решение? Чрез такива въпроси кристализират в крайна сметка именно онези *критерии*, с чиято помощ самопризнанията, решенията, намеренията, вярванията, радостите и т.н. биват различавани най-общо от физическите предмети. И тук се показва най-сетне също и 'логиката' на вътрешното, която се оказва различна от тази на физикалните описания.

По-надолу ще се спра малко по-подробно на тези критерии (и съответно на начина, по който те биват разработвани в *Бележките*). Витгенщайн развива най-общо три характерни контекста от въпроси, в които изказванията или изявленията относно вътрешното се подлагат на проба. От една страна, той пита все отново и отново по типичен начин за *употребата* на психологическите думи, а, от друга страна, за *целта* на тяхното изричане. Дотук вероятно няма много неща, които все още да не са попаднали в ползрението на интерпретаторите. Напротив, онова, което ми се струва най-интересно, е третият контекст, в който Витгенщайн пита за *следствията* от изричането на нещо относно вътрешното. Според мен не на последно място тъкмо в неговата рамка може да бъде направено по-разбираемо иначе малко странното говорене за „логика“ на вътрешното в *Последните записки*: Не се ли отрежда все пак традиционно като задача на логиката това да експлицира отношенията на 'следване' (между изказвания)? Ето защо тук ще се концентрирам изключително върху този трети контекст.

Нека най-напред приведа няколко характерни примера (от *BPP I*):

Следователно той не осъзнава, че в случая също е нужно да се изследва какво означава тук изразът му „аз чувствам“, т.е. какви следствия [Konsequenzen] имаме право да извлечем от изказването му. (§350)

Онова твърдение казва нещо за душевното състояние, от което мога да заключа [schließen] за душевното състояние. (§463)

Как се получава, че не мога да науча от моето изказване „Ще вали“, че вярвам това? Изобщо ли не мога да извлека интересни заключения [Schlüsse] от това, че съм го казал? (§704)

Защо никога не заключавам [schließen] от думите си за вероятните ми действия? По същата причина, по която не заключавам

от изражението си за вероятното ми поведение, [...] както това правят все пак другите, които ме наблюдават. (§705)

Важно е, че можем да си представим, че всяко съждение започва с думата „аз“. „Аз отсъждам, че...“. — Следователно всяко съждение е съждение относно отсъждащия? Не, – дотолкова, доколкото не искам основните следствия [Hauptkonsequenzen] да се извлекат относно мен, а относно предмета на съждението. (§750)

За следствията [Folgen] от убеждението му заключавам от израза на убеждението му, но не и за следствията от убеждението ми – от неговия израз. (§750)

И на много други места – в *Последните записки* също – Витгенщайн си служи с критерия на следствията, за да изясни за какво всъщност става дума при едно „психологическо“ изказване и как то функционира. Резонно възниква въпросът какво в случая се разбира под следствия. Витгенщайн говори понякога за заключения от изказвания, изявления и думи, а понякога за заключения от факти, облици и други подобни. Веднъж става дума за „практически следствия“, друг път за „преходи от думи към действия и от действия към думи“. Оттук става ясно най-напред, че Витгенщайн разбира „заключаването“ и съответно „извличането на следствия“ в един широк смисъл (във всеки случай понятието за следствие е тясно свързано и с понятието за игра (срв. *LS*: 49 сл.; *PU* II: xi, 575). Едно сравнение на изказванията за болка с математическите твърдения и тяхната доказуемост, направено от Витгенщайн в една записана само две седмици преди смъртта му бележка (срв. *LS*: 123), говори обаче в полза на допускането, че той разбира тези „заключения“ все пак в един широк *логически* смисъл⁵.

Така стигам до логиката на вътрешното. Тя се показва тъкмо в особенния вид *заключения*, които извличаме от изказванията относно неща като болка, радост, вярване, намерение, спомен и т.н. Едва чрез особеността на тези заключения изобщо става разбираемо говоренето за вътрешни състояния (и това означава, по-точно, употребата на психологическите думи):

Ние не употребяваме понятието ‘психичен’ (и т.н.), за да оправдаем, че известни заключения [Schlüsse] са неопределени, и т.н. А тази неопределеност, и т.н., ни обяснява употребата на думата ‘психичен’.

(*LS*: 87)

Следователно логиката на вътрешното е видима в особените следствия, които могат да се извлекат от изказвания за вътрешното, а самото вътрешно получава израз само дотолкова (и съответно ние го познаваме само дотолкова), доколкото тези особени следствия са изводими (и съответно ние знаем какви следствия относно него са изводими).

Тук е оправдано да се появи въпросът дали тази „особеност“⁶, която характеризира заключенията относно вътрешното, не би могла да бъде определена все пак и по-точно. Във всеки случай Витгенщайн създава впечатление, че всякак се стреми да избегне дори само опита за отговор на един толкова общ – подозрително теоретичен – въпрос. Напротив, той не спира да привежда по-нататъшни примери, които постоянно поставят тази особеност под въпрос, или подхваща наново стари примери, без обаче да ги завършва по задоволителен начин. Въпреки това въпросната особеност е, както ми се струва, най-малкото намекната на някои места, включително на последното цитирано. Съществува именно една характерна неопределеност на заключенията относно вътрешното, която отличава тези заключения от начините на заключаване относно други неща. В тази неопределеност прозира особено една характерна несигурност. Витгенщайн засяга последната в изключително показателната бележка 137 от първия том на *Бележките*:

Несигурността: дали един човек действително има това чувство, или само се държи така. [...] Но това е истина: аз не мога да посоча критерии, които да поставят извън съмнение наличието на усещането: и това означава: няма такива критерии. [...] Това е едно своеобразие на езиковата ни игра.

Тук трябва да се обърне внимание обаче на следното: обстоятелството, че на заключенията относно вътрешното е присъща известна неопределеност (че те в тях неизбежно намира израз известна несигурност), не означава за Витгенщайн, че тук изобщо не можем или не бива да правим заключения. Напротив, това показва единствено своеобразието на заниманието ни с – и, в този смисъл, на ‘достъпа’ ни до – вътрешното.

В случая обаче има още нещо. Това своеобразие – несигурността ни, която се открива в неопределеността на заключенията относно (‘чуждо’-) психическото, липсата на критерии, които да поставят извън съмнение знанието ни за него, – може да се изтълкува в подвеждаща посока и да послужи за основа на погрешни теории (както това действително е станало в традицията), а именно когато тази характерна несигурност се обяснява чрез една ‘скритост’ на вътрешното, а самото то се идентифицира с едно вътрешно ‘пространство’, в което можем да погледнем само ние, но не и другите⁶. Срещу това схващане Витгенщайн отбелязва:

Несигурността за онова, което се случва в другия, не е противоположност на собствената му несъмненост.

(LS: 43)

Противоположността, за която Витгенщайн намеква тук във връзка с тази несигурност, е вероятно тъкмо сигурността, която имаме например при едно математическо доказателство или при един извод от физикални опи-

сания (срв. също *LS*: 123). Защото при заниманието ни с вътрешни феномени нещата не се свеждат до поглеждане „вътре в нас“, а при знанието ни за тях не става дума за опозицията между една произтичаща от скритостта на вътрешното несигурност, от една страна, и една произтичаща от неговата достъпност сигурност, от друга. Защото, ако беше така, ние просто никога нямаше да знаем какво някой мисли или чувства в действителност, а тогава очевидно и говоренето за лъжа или преструване би било напълно безсмислено:

Ако никога не е възможно да знам какво той чувства, то той няма да може и да се преструва.

(*LS*: 51)

И ако допуснем такъв вид знание, то това знание, разбира се, няма да се получава въз основа на поглеждане във „вътрешното“ на другия (понеже точно това е именно невъзможно):

Аз мога да знам, че той има болки или че се преструва; но не го знам поради това, че поглеждам „вътре в него“.

(*LS*: 46)

Тук основната идея на Витгенщайн се състои, както ми се струва, в това, че очевидно ние знаем в някои случаи съвсем точно какво някой мисли или чувства, докато в други случаи не можем да го знаем. Това показва обаче единствено особената *комплексност* на „логиката“ на вътрешното, но не и неговата принципна скритост:

Несигурността, която винаги е налице, не е тази, дали той евентуално не се преструва [...], а комплицираната връзка на думите „изпитвам болка“ с човешкото поведение.

(*LS*: 45)

6. Заключение

Съобразно казаното смятам, че като обобщение може да се констатира, че най-малко в определени контексти Витгенщайн застъпва едно ‘инференциалистко’ схващане за начина на употреба на психологическите думи и изрази. Имам предвид това приблизително в смисъла, в който например ранният Фреге⁷ се позовава експлицитно на ориентирани към заключаването критерии, за да идентифицира т.нар. „понятиено съдържание“ на едно съждение, или Карнап⁸ в своята синтактическа фаза – за да определи т.нар. (логическо) „съдържание“ на едно изречение, макар че тук Витгенщайн, разбира се, не изхожда от разглеждането на пропозиционални единици, а наблюдава в прагматическа перспектива, по-принципно, „ходове“ в езиковите игри. Известно е, че той вижда проблема на тези и други логици поначало в това, че със своите изкуствени системи те са на-

пълно неспособни да държат сметка за разнообразието и комплексността на т.нар. „логика на езика“ и съответно да я изследват по адекватен начин (срв. напр. *BPP* I: §38 и §269-274; *LS*: 61). Тази позиция обаче не изключва възможността в бележките си върху употребата на психологическите думи Витгенщайн да си служи с едно по-широко (или по-фино, по-гъвкаво, по-недогматично и т.н.) понятие за логика и същевременно да го изяснява на свой ред тъкмо чрез разглеждането на особената логика на вътрешното.

В заключение искам да цитирам още едно разяснение от *Последните записки*, което онагледява тясната връзка между темите за аспектно виждане, вътрешното и логиката на вътрешното:

Ако изглежда така, той е тъжен. Но това не означава: „ако изглежда така, то това се случва в неговото вътрешно“, а приблизително „Ако изглежда така, ние можем да извлечем със сигурност заключенията, които често можем да извлечем само с несигурност; ако не изглежда така, ние знаем, че тези заключения не следва да се правят“.

(*LS*: 42)

* * *

И съвсем накрая бих искал да представя опит за кратка оценка на бележките на Витгенщайн по философията на психологията. С това, че в тях той взема за изходна точна на изследванията си не философски небезпроблемния метод на интроспекцията, а лингвистично-аналитичното наблюдение на начина на употреба на психологическите думи и изречения в заключения, той се старае, според моята интерпретация, да обърне внимание на един първичен, така да се каже, „диалогически“ достъп до това, за което в традицията са били правени опити да се държи сметка чрез образа за вътрешното. При Витгенщайн критерият за „вътрешното“ повече не е неговата скритост, а то се показва именно в логиката на особения и комплициран начин на неговото изразяване. И тук, както ми се струва, се състои една от основните заслуги на изследванията на Витгенщайн, защото подобен подход към т.нар. преживявания вероятно би ни помогнал при разбирането на другите хора, и то не само що се отнася до техните „рационални“ нагласи като намерения, цели, решения, убеждения и т.н., но и що се касае особено до техните „емотивни“ състояния като радости, страхове, грижи, тъга и др.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ От друга страна, когато говоря тук за *Последните записки*, аз имам предвид само тези ръкописи, но не и излезлите под същото име „предстатии“ („Vorstudien“) на т.нар Втора част на *Философските изследвания*, публикувани от издателите на архива на Витгенщайн заедно с *Бележките* в том 7 на Suhrkamp-Werkausgabe. Съчиненията на Витгенщайн ще бъдат цитирани според обичайните съкращения (вж. литературата на края на статията). Цитатите са в мой превод.
- ² По-нататък (‘артикулаторите’ на) цветовете или геометричните фигури образуват т.нар. „области на несъвместимост“ („incompatibility-range“, срв. за този термин Strawson, P. 1952. *Introduction to Logical Theory*. London: Methuen & Co., p. 6). Затова после изглежда очевидно, че елементите от една такава област не могат да бъдат „видени“ като други елементи от същата област.
- ³ Напротив, мислимо е някой „особено талантлив“ художник да успее да изобрази такъв „поглед“ в своите картини (срв. *PU* II: xi, 576). Оттук обаче още не следва, че всеки – и най-вече „слепият за аспекти“ – ще може да разпознае този „поглед“ в картините. Онова, което е художникът направил, е именно да позволи на ‘аспектното’ да се прояви по-силно.
- ⁴ Срв. също следните разсъждения на Витгенщайн: „‘Мисля, че той страда.’ – *Мисля ли също, че той не е автомат? Само със съпротива бих могъл да изрека тази дума и в двата контекста. [...] Нагласата ми към него е нагласа към душата. [...] Човешкото тяло е най-добрият образ на човешката душа.*“ (*PU* II: iv, 495 сл.) „Вместо ‘нагласа към душата’ бихме могли да кажем също: ‘нагласа към човека’. [...] Каква е разликата между нагласата и мнението? Искане ми се да кажа: нагласата идва *преди* мнението“ (*LS*: 54).
- ⁵ И, обратно, в *Последните записки* се казва също (p. 94): „‘Той реагира сякаш нелогично.’ И това означава: непоследователно [inkonsequent].“
- ⁶ Проблемът на традицията е до голяма степен методологичен: в нея не се изхожда от наблюдение и описание на конкретното функциониране на ‘логиката’ на вътрешното в нейните разновидности, а се предприемат обяснения чрез обобщения и изграждане на теории.
- ⁷ Срв. Frege, G. 1879. *Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens*. Halle a.S.: L. Nebert § 3; но също малко по-късното разсъждение относно критериите за интенционална еквивалентност между изречения в писмото до Хусерл от 9. 12. 1906 в: Frege, G.: *Wissenschaftlicher Briefwechsel*. Hamburg: Meiner, 1976, p. 105 сл.
- ⁸ Срв. Carnap, R. 1934. *Logische Syntax der Sprache*. Wien: Springer, p. 37 сл.; по-нататък подобните разсъждения на Карнап в: Carnap, R. 1934. *Die Aufgabe der Wissenschaftslogik*. Wien: Gerold & Co., p. 10 сл.; и Carnap, R.: Über den Charakter der philosophischen Probleme, § 5, In: Carnap, R. 2004. *Scheinprobleme in der Philosophie und andere metaphysikkritische Schriften*. Hamburg: Meiner.

Сигли на съкратено цитираните съчинения на Витгенщайн

- BPP* I = Wittgenstein, L. ⁸1999. *Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie. Band 1*, in: Wittgenstein, L.: *Werkausgabe Band 7*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, pp. 5-215.
- BPP* II = Wittgenstein, L. ⁸1999. *Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie. Band 2*, in: Wittgenstein, L.: *Werkausgabe Band 7*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, pp. 217-346.
- LS* = Wittgenstein, L. 1993. *Letzte Schriften über die Philosophie der Psychologie. Das Innere und das Äußere. 1949-1951*. Hrsg. von G. H. von Wright und H. Nyman. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- PU* = Wittgenstein, L. ¹¹1997. *Philosophische Untersuchungen*, in: Wittgenstein, L.: *Werkausgabe Band 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, pp. 225-485.
- PU* II = Wittgenstein, L. ¹¹1997. *Philosophische Untersuchungen. Teil II*, in: Wittgenstein, L.: *Werkausgabe Band 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, pp. 487-579.